

ALEVİLERDE HIZIR KÜLTÜ VE RİTÜELLERİ*

The Cult of Khidr and Khidr Rituals in Alawites

Dr. Öğr. Üyesi Ali Abbas ÇINAR**

ÖZ

Halk inanışlarda Hızır; umudun, geleceğin, kimsesizliğin simgesidir. Hızır ermiştir, derviştir, kurtarıcıdır. Zordaki canın yardımcıdır. Yolda kalmışların rehberidir. Kötülüklerin cezalandırıcısıdır. Ölümsüzlük suyu içmiştir, nurdur ve ölümsüzdür. Hızır, halkın inanış dünyasında var ettiği sosyal olgu, olabilirlik, umut dünyası ve beklentilerin adıdır. Hızır düşüncesi ve inancının temelinde yoksullara, kimsesizlere, gariplere yardım vardır. Yaşanılan hayatın düşüncede tohumlanmasıyla oluşan toplumsal çılgılık, inanca dönüşerek binlerce yıl halk psikolojisinde yer eder. Bu haliyle Hızır yoksul ve garibin, kimsesiz, öksüz ve yetimin sesidir. Bir yanıyla yoksula yardım ederken, diğer taraftan da parası ve malı olup da yoksula, garibe, yolda, darda ve zorda kalmışa yardım etmeyen cezalandırıcısı, kahredicisi olur. Orta Doğu'dan Orta Asya'ya, Balkanlardan Kafkasya'ya kadar geniş bir coğrafyada, Hızır ile ilgili pek çok inanış vardır. Adı Hızır olmasa da mitolojik verilerden kutsal din kitapları Tevrat, İncil ve Kuran'daki ayetlere kadar, Hızır'ın varlığı konusu hep tartışılmıştır. Hemen pek çok anlatma (efsane, hikâye, destan vb.) ve inanışta Hızır ile karşılaşılır. Bu yanıyla senkretik özellik gösterir. Türkiye'de Hıdırellez Bayramı, Kazakistan'da Nevruz Bayramı ve Azerbaycan'da Hızır Nebi Bayramı gibi bayram ve törenlerin asıl objesi ve başlangıç noktası Hızır'dır. İnanışlara bağlı olarak Hızır'ın yeryüzüne gelmesi ile bahar gelmekte, toprak canlılık kazanmakta, hayvanlar ve insanlar bolluğa kavuşmaktadır. Türkiye Alevi halk inanma ve uygulamalarında ise Hızır yapıp ettikleriyle olağanüstü tip olmanın ötesinde Tanrısal özellik kazanır. Hızır zaman ve mekânın, Alevi yol, edep, inanış ve erkânının Hz. Ali ile birlikte, en önemli kutsallarından biridir. Allah (Hak) adına yapılan yeminlerin hemen hepsi Hızır adına da yapılır. Kuran'ın Kehf suresinde yer alan Hz. Musa'ya rehberlik eden eren/veli "kullardan bir kul" ifadesi onun üstünlüğünü gösterir. Tanrı, pek çok inanma veya uygulamada doğrudan doğruya Hızır veya Hz. Ali'de zuhur eder, onlarda kendini gösterir. Aleviler arasında, belirli takvim içinde doğrudan doğruya Ali adına adanmış oruç, cem, semah, niyaz (lokma), ay veya günler yok iken, Hızır adına adanmış Hızır orucu, Hızır cemi, Hızır kurbanı, Hızır lokması, Hızır kavutu, Hızır niyazi, Hızır dilekleri, Hızır ziyareti, Hızır semahı vb. ritüel inanış ve uygulamalar ile onun adına adanmış kutsal günler ve ay vardır. Bütün bunlar Aleviler arasındaki Hızır ve Hızır kültürünün, düşünülenin çok ötesinde Tanrısal özelliğinin varlığını göstermektedir. Orucun tutulduğu, cemlerin yürütüldüğü, kurbanların kesildiği ve niyazların dağıtıldığı bu günler yaklaşık olarak 30-40 günlük zaman dilimi içinde gerçekleşir ki buna da Hızır günleri ve Hızır ayı denir. Makalede Hızır kültürünü oluşturan unsur ve pratikler, bu çerçevede yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Alevi, Hızır, oruç, cem, inanış.

ABSTRACT

In folk beliefs Khidr is the symbol of hope, future and desolation. Khidr is saint, dervish and savior. He is the helper of the difficult life. He is the guide of those who are stranded. He is the punisher of evil. He drank water of immortality and he is immortal and divine light. Khidr is the name of the world of social phenomenon, hope and expectations that people have in the world of belief. The foundation of Khidr thought and belief is to help the poor, the orphans and the needy people. The social scream, which is formed by the insemination of the life lived in thought, turns into faith and takes place in the folk psychology for thousands of years. In this form, Khidr is the voice of the poor, needy people and orphans. On the one hand, he helps the poor, and on the other hand, he becomes the punisher and the devastator of those who have money and property but don't help the poor and people in need. There are many beliefs about Khidr from the Middle East to Central Asia; from the Balkans to the Caucasus up in a wide geography. The existence of Khidr has always been discussed from the mythological data to the old folk beliefs of the Middle East and the sacred books of the Torah, the Bible and the Qur'an. Khidr takes place in many narratives (legends, stories, epics, etc.) and beliefs. From this aspect, he has some syncretic features as well. Khidr is the the main object and starting point of the festivals and ceremonies such as Hıdırellez Festival celebrated in Turkey, Nauryz in Kazakhstan and Khidr Nebi Festival in Azerbaijan. When Khidr comes to earth, spring comes, the soil gains vitality, and animals and people can be fed more easily.

* Geliş tarihi: 27 Aralık 2019 - Kabul tarihi: 10 Haziran 2020

Çınar, Ali Abbas. "Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri" *Milli Folklor* 126 (Yaz 2020): 63-74

** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Muğla/Türkiye, aliacin2030@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-1563-0075.

On the other hand, Khidr appears as a Godlike figure in Alawite people's beliefs and practices in Turkey. Along with Hazrat Ali, Khidr is one of the most divine characters of time and space, and also of Alawite way, decency and belief. Almost all of the oaths made in the name of God (the Truth) are also made in the name of Khidr. The expression that he is "one of the saint / protector servants" guiding Hazrat Musa testifies to his supremacy. At the same time, Khidr is the form that appears directly in God or Hazrat Ali in many beliefs. Among the Alevis, while there is no fasting, Jem, whirl, bite, month or day dedicated directly to Hazrat Ali within a certain calendar, there are rituals, practices, holy days and a month dedicated to Khidr such as Khidr fasting, Khidr Jem (Cem), Khidr eid, Khidr bite, Khidr halvah (kavut), Khidr prayer, Khidr wishes, Khidr visit, Khidr whirl and so on. All of these characteristics point out the presence of Godlike qualities of Khidr and the cult of Khidr among Alawites far beyond the thought. These days on which fasting, jem execution, sacrifices and wishes are held, take place within a period of approximately 30-40 days, which is called Khidr days and Khidr month. In this article, elements and practices that construct the cult of Khidr have been interpreted within this framework.

Key Words

Alawite, Khidr, fasting, jem, belief.

Giriş

Yazılı kaynaklara, yaptığımız derleme ve kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre kültür ve inanış evreninde Hızır üzerine pek çok inanış, söz, düşünce, akıl yürütme vb. görülmüştür. Hızır'ın farklı adlarla semavi dinlerden Hristiyanlık'ta da var olduğu düşünülmüştür (Ocak 1990: 134-140). Nitekim Hıdırellez'in UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesine sunulma süreci de bu bilgileri doğrulamaktadır (Oğuz 2020: 35-35). Kimi inanmalara göre İlyas adında bir kardeşi vardır. Her yıl 5 Mayıs'ta, kardeşi İlyas ile bir araya gelerek doğaya can verir. Bununla birliğin, kardeşliğin önemi vurgulanır. Kazak inanmalarında 21 Mart gecesi gökten inen Hızır, elindeki asa ile doğaya can verir, ısı verir, böylece bahar gelir. Azerbaycan'da Hızır Nebi veya Hızır-Zinde bayramı Şubat ayının 5, 9 ve 15'inde 3 defa kutlanır. Türkiye Alevileri arasında bölgelere göre farklılık gösterse de Hızır'ın ocak-şubat ayında kışın en zorlu zamanlarında geldiği düşünülür ve genel olarak 13, 14, 15 Şubat'ta bayramı/törenleri yapılır. UNESCO listesine Kuzey Makedonya ve Türkiye ortak dosyası olarak kabul edilen Hıdırellez unsurunun görüldüğü yerlere bakıldığında (<https://ich.unesco.org/en/RL/spring-celebration-hdrellez-01284#identification>) Anadolu'da ve Balkanlarda pek çok yerde 5 Mayıs Hıdırellez (Hızır-İlyas) bayramı kabul edilir ve 5 Mayıs günü ve gecesi büyük törenler, eğlenceler düzenlenir. Ayrıca Irak'ın UNESCO'ya sunduğu dosya da açık bir şekilde göstermektedir ki Irak Türkmenleri arasında da Hızır kültü ve ritüelleri yaygındır ve Hıdırellez kutlanmaktadır (<https://ich.unesco.org/en/RL/khidr-elias-feast-and-its-vows-01159#identification>). Halk takvimine göre Mayıs ayının 6'sında Hızır Günleri ile yaz başlar ve 186 gün sürerek 7 Kasım'da sona erer.

Mutasavvıf ve kimi din bilginleri, Kuran'ın Kehf suresi 60-82. Ayetlerinde yer alan ve Hz. Musa'ya yol gösteren "kullardan bir kul"un, adı anılmasa da Hızır olduğu konusunda genel görüşe sahiptir (Ocak 1990: 83-103). Buradaki ifadeyi göz önüne alırsak Hızır mürşit, rehber; Hz. Musa ise onun izinden yürüyen biridir. Hızır inancı Türklerle birlikte Arap, Kürt, Zaza, Fars, Kafkas ve Balkan Müslümanlığı ile Yezidilerde de vardır. Onun peygamber, veli, eren, melek, olağanüstü özelliklere sahip, ölümsüzlük suyu içmiş bir insan olduğu konusunda pek çok inanış vardır. Yazılı anlatmalar yanında sözlü olarak Hızır hakkında pekçok inanış ve anlatma görülür (Ergun 1993). Hızır; hikâye, deyim ve atasözlerinde de (Gölpınarlı 1977: 160) hızı ve yardımseverliği ifade eder.

Türkiye Aleviliğinde Hızır

Türkiye Alevileri arasındaki inanmalara ve anlatmalara göre Hızır doğru olanın, Alevi edep ve erkânının öğreticisi, bilicisi, yol gösterenidir. Hızır duyurarak, uygulayarak, yol göstererek, kızarak, severek, ceza vererek doğruyu, iyiyi gösterir. Zarda, zorda olanın koruyucusu olur. Zorda olan iyiyi kurtarır; yol, iz bilmeyene yol gösterir. Bilgedir, bilendir, bilicidir, görendir, görücüdür, ölümsüzdür. Bütün bu sıfatlar doğrudan doğruya Tanrı'ya işaret eder. Bu durum, Tanrı'nın her varlıkta tecelli ettiği (vahdet-i mevcut) düşüncesi veya inancının bir yansıması olarak da görülür. Âşık Daimi'nin "İnsan Hak'ta Hak insanda" (Aydın Orhan, 1999, 129) bakışı elbette Tanrı'nın özellikle insanda tecelli ettiği (Vahdet-i Vücut) düşüncesinin sonucudur. Akli olan, düşüncesi olan yegâne varlık insan olduğuna göre Aleviler arasındaki Hızır ile ilgili anlatma ve inanmaların temel hedefi insandır; insan eğitimi, insani değerlerdir. Hızır simgesi ile paylaşmayı bilmeyene paylaşmanın önemi gösterilir. Aleviler arasında Hızır kültü, inancın 3 ana unsurunu verir. Bunlar zaman zaman yer değiştirebilir, biri diğerinin yerine geçebilir. Bu inanç Hak, Hızır ve Ali aracılığı ve inancıyla bilinç alanına yerleştirilir. Hızır ve Ali adına hayatın her alanında yer verilir. Bu inanç sisteminde, mutlak ve fakat görünmeyen varlık olan Tanrı, adı konulmamış da olsa da; yapılan, anlatılan, uygulanan, inanılan veya söylenenlere göre Hızır veya Ali şeklinde tezahür eder. Bu hâliyle koruyuculuğun, kurtarıcılığın, bilgelik ve ölümsüzlüğün simgesi olur. Hatay'daki rivayetlere göre Hızır nurdan yaratılmıştır. Hz. Musa zamanında insan sıfatında gelmiştir. Allah ile görüşebilen nadir ruhlardan birisi olarak kerimdir. Ölümsüzlüğü öyle ifade edildiği gibi ölümsüzlük suyundan içmesinden değil nurdan oluşundandır" (Durdu 2010, 256).

Hızır; olağanüstü durumun, mucizenin, halkın olması mümkün olmayan dileklerinin sembolleşmiş ve gerçeğe dönüştürülmüş hâlidir. Hızır'ın Tevrat'ta adının İlya olduğu (Dinç: 50-53), Yahudi ve Hristiyan halk inanışları arasında var olan kimi anlatmaların İslam halk inanışlarına da geçtiği, hatta günümüzde 5 Mayıs'a tekabül eden Hıdırellez (Hızır İlyas) bayramının kökeninin Hristiyanlar arasındaki Aya Yorgi veya Saint Georges adına yapılan bayramlarla ilgisinin olduğu var sayılmaktadır (Ocak 1990: 134-140). Ortadoğu ve Türk mitolojisinde çok önemli yeri vardır (Çetin 2002: 30-34). Kuran'ın Kehf Suresi 60-82. ayetlerinde yer alan ve özellikle müfessir ve mutasavvıflarca Hızır olduğu düşünülen "kullardan bir kul"un Yahudi ve Hristiyan anlatmalarıyla benzer, hatta aynı olduğu Batılı araştırmacılarca da ortaya konmuştur (Ocak 1990: 134-140). "Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli'de yer alan bazı menkabelere bakıldığında, bunların Kitab-ı Mukaddes'teki İlya ve Elişa Peygamberlerin hikâyeleriyle aynı olduğu görülür" (Ocak Ocak 1984: 73). İran'ın mitolojik hükümdarı Feridun, Gılgamış ve Makedonyalı İskender'e yönelik olarak anlatılan rivayetlerin de İlyas anlatmalarının bir parçası olduğu, İlya veya İlyas anlatmalarının (hikâye ve rivayetlerinin) zamanla İslam kültür çerçevesinde Hızır'a dönüştüğüne yönelik görüşler yaygındır (Dinç 2011: 50-53, 61-63; Ocak 1990: 134-140; Türk 2002: 28-35). Abdülbâki Gölpinarlı (1977:160) Hızır'ı Hz. Musa'nın çağdaşı saymaktaysa da bu sadece Kehf suresini esas alan yoruma dayalı bir çıkarımadır. Zira Kehf suresinde Hızır'ın adı geçmemektedir.

Anlatmalara ve inanışlara bakarsak Hz. Musa'ya yol gösteren mürşit de o, Hz. Nuh'un gemisini kurtaran da odur. Hızır ritüeli; kökeninde eski mitolojik anlatma ve inanmaları da barındırır. Semavi dinlerde de yer aldığı şekliyle dünya kültür mirasının önemli ögesidir. Elbette her mitoloji, din ve kültür onu kendi coğrafyası ve kültürünün rengine boyamakta ve her coğrafya ve kültürde farklı adlarla anılmaktadır. Binbir adı

vardır. Hemen bütün kaynaklarda yer alan Pir Sultan Abdal'ın “*bin bir adı var bir adı Hızır / Her nerede çağırırsan orada hazır*” sözü bunun ifadesidir. Elbette bu kültür dünyasının farklı unsurları olduğu gibi ortak özellikleri, ortak inanmaları ve ritüelleri de vardır. Hikmet bilgisine sahip olması, ölmüş balığı diriltmesi, iki deniz veya nehrin birleştiği yeri bilmesi, gizli ilimlere sahip olması, mucize göstermesi, Musa peygambere rehber olması, ölümsüzlük sırrına ulaşmış olması ortak inanma ve anlatma unsurudur. Alevilerdeki Hızır kültüründe yer alan inanç, pratik ve kutlamaların ‘İran’da Ehl-i Hak Ateşbegiler veya Karapapağlar arasında, Alamut bölgesinde, Zat-ı Mutlak (Mutlak Varlık) adına kutlandığı, ‘bazen Ali’nin ‘ilahi varlık’ oluşu dolayısıyla, Ali Haydar Bayramı diye anıldığı da ifade edilmektedir” (Melikoff 1993: 62-63, 82-85).

Hızır var mı? Veya var oldu mu? Böyle biri yaşadığı mı sorularının ispatlı cevabı yoktur. Yapılan tespitlerin hemen hepsi yoruma, inanmaya bağlıdır. Hızır kavramı, hakikate ulaşmış arifin tarifini verir. Böyle olunca Hızır sadece bir ad olmanın ötesine geçer. İnanışların geniş yelpazesinde Hızır beraberinde ariflik, bilgelik, kurtarıcılık, koruyuculuk, kollayıcılık ve ölümsüzlüğü simgeler. Bunun için Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre vb. uluların eserlerinde Hızır’ın rehberliği, kurtarıcılığı, ölümsüzlüğü işlenir. Onu görmek, onunla sohbet etmek, rüyada görmek hep huzur ve bereket olarak değerlendirilir. Nitekim Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi’nde Hızır’ın göze görünmezliği, anlak tezahürü, Hacı Bektaş ile sohbeti uzun uzun anlatılır (Gölpınarlı 1958:11, 22-23, 47, 65, 71,77, 91). Doğu ve Orta Anadolu Alevilerinde ise Hızır, an içinde önceki zamanda tohumlanmış, sonraki zamanda filizlenmiş umut, dilek, istek ve ah’ın adı ve eyleme geçmemiş olursa bile, içinde eylemselliği de barındıran söylemin adıdır.

Konuyla ilgili yazılanlara ve kaynak kişilerin anlatımlarına göre Alevi inanç dünyasında Hızır, tekmil inanca, düşünceye ve hayata veçhe veren ana öğelerden biridir. Halk arasında var olan Hızır kurbanı, Hızır cemi, Hızır orucu, Hızır semahı, Hızır gülbankı, Hızır ayı, Hızır günü/günleri, Hızır lokması, Hızır kavutu, Hızır yemini bu ritüel dünyanın ve buna bağlı inanış ve kültürel zenginliğin başlıcasıdır. Anlatımlara göre Hızır adı anılınca küsler barışır, ikrar verilir. Adına niyaz denilen çörekler, lokmalar pişirilir, paylaşılır. Adının geçtiği her söz, her metin kutsal sayılır. Adının geçtiği her yer veya adına izafe edilen her mekân, her göl, her dağ, her vadi, her ağaç kutsal kabul edilir. Hızır etrafında oluşmuş ritüel, kültürel, toplumsal, inanç birikimiyle Hızır, Tanrı’nın bütün işlevlerine sahiptir. Bazı kaynaklara göre “Hızır, Allah’ın diğer adıdır” (KK-6). Bütün zamanlarda yaşamaktadır, zaman ötesidir, zamansızdır. Hızır bir yanıyla Tanrı’nın, bir yanıyla da Hz. Ali’nin bedenleşmiş hâlidir. Bir başka deyişle Tanrı, Hızır veya Ali ile kendini gösterir. Bektaşî cem törenlerinin temel olarak 12 postu/12 makamı vardır. 12. Post, mihmandar postudur (Birge 1991: 201). Bu postun/makamın sahibi/simgesi Hızır’dır. Alevilerde 12. imama zamanların sahibi “sahib-i zaman” denilir. Bununla Hızır’ın zamanların sahibi olduğu simgesel olarak vurgulanmış olur. Alevi inanmalarında mihman/konuk kutsaldır. Kimi söylemlerde “mihman Ali”, kimilerinde “mihman Hızır”, kimilerinde ise “mihman Allah”tır. Allah’ın, Hızır’ın veya Ali’nin insanda mihman/konuk olması gelen konuğun da, kim olursa olsun (dilenci, fakir, yetim, zengin vb.) kutsal kabul edilmesi ve iyi karşılanması gerektiği inancı ve kabulünü doğurur. Bunu Edip Harabi veciz bir şekilde söylemektedir: “Hakk’a hiçbir layık mekân yok iken / Hanemize aldık mihman eyledik” (Üçüncü 2012: 221). Pir Sultan’da ise iki âlemin nazı olarak ifadesini bulur, böylece Allah’a ait olan her iki dünyanın sahibi olma sıfatı Hızır’a verilir: “*uğrum*

sıra giden, boz atlı Hızır / Ayrılık derdinin dermanı nedir? / Şu iki âleme olmuşsun nazı / Ayrılık derdinin dermanı nedir?” (Kaya, Çetin. 2016: 108).

Hızır kültü, hemen pek çok din ve kültürde kendini var etmiştir. Halk anlatmaları ve inanışlarına bakacak olursak Alevi-Bektaşî kültüründe de simgesel anlamı kurtarıcılık, yol göstericilik ve umuttur. Dirilmenin, var olmanın adıdır. Dayanışmanın, mazlumun ahıdır. Zalime ceza, yoksula şifadır. Dileklerin gerçekleştiricisi, topluluğun birlik ve dirilik sesidir. Onun varlığı ile halk da doğa gibi dirileşir, irileşir, bir ses, bir nefes, bir beden olur. Bu anlamda kitlesel birliğin göstergesidir. Sadece ritüelin değil, yapıp ettikleriyle gerçek dünyanın görünür hâli olur. Gökyüzünden yere iner, görünmez olmaktan görünür hâle gelir ve yapıp ettikleriyle topluma yol gösterir. Bir yanıla bireyi, diğer yanıla toplumu yönlendirir. Bireysel yardım toplumsal sese bürünür. Yıllarca istenen, arzulanan, dilenenler umudun tükendiği sırada Hızır ile yeniden var olur. Halk inanmalarını okuyacak olursak Hızır bitmeyen sabrın ve tükenmeyen umudun görünür hâli olarak bireylerde umuda döner. Umudun hep diri tutulur. Hızır, gerçekleşmesi mümkün olmayanın, hikmetin, mucizenin olduğu kadar, hareketin, eylemin de görünür hali olarak kişilere rehber olur. Halkın gerçek hayatta bir işi, durumu, olayı yapabilme, gerçekleştirebilme gücünü Hızır sembolizmi ile halka gösterilir.

Hızır'ın Giysisi ve Don Değiştirme

Kimi halk anlatmalarında Hızır'ın cübbesi yeşil, kimilerinde ise beyazdır. Yeşil üretkenliği simgeler. Kuran'ı yorumlayanlar veya konuyu Hz. Muhammet'in hadisiyle yorumlayanlar Hızır'ın giyiminin yeşil olduğu noktasında hemfikirdirler. Yeşil doğadaki canlanmayı, doğal başlangıcı, üremeyi, suyu, yeniden dirilişi, can bulmayı ifade eder. Hızır kelimesinde anlamını bulan “yeşil” sözü onun dış giyiminin adı olur. Böylece giysi ile doğanın bütünlüğü sağlanır. Doğanın dirilişi, insanın bedenini saran dirilik, canlılık Hızır'ın yeşil cübbesiyle anlatılır. Öte yandan Doğu ve Orta Anadolu Alevi inanmalarında ise Hızır'ın giyim kuşamı beyaz olarak da düşünülür (KK-3; KK-9). Hızır uzun ak sakallı, ak saçlı, nur yüzlü, beyaz giysiler içinde, elinde asası ve bindiği Boz atı ile kut ve bereket sağlar. Hızır her zaman aksakallı ve atlı görünmez. Bazen sokaktan herhangi bir insan, bazen dilenci kıyımında da görülebilir. Savaşa çağırılmaz ama savaşanlar arasında iyilerden yana tavır koyar, yardım eder. Hızır'ın çok hızlı hareket eden boz bir atı vardır. Boz at rüzgârdan da hızlıdır. Hızır'ın bir mekândan binlerce kilometre uzaktaki başka bir mekâna geçişi veya ulaşması gözü kapama ve açma zamanı kadardır.

Nasıl Birdir, Nasıl Görünür?

Antakya bölgesi Nusayrî Alevilerinde Hızır'ın kimliği konusunda çeşitli inanışlar mevcuttur (Türk 2002: 69-124). Bazıları Nebi olarak kabul ederken, veli veya melek olduğunu düşünenler de vardır: “Hz. Hızır bir evliya değil bir peygamberdir ve ölmemiştir. Ölümsüzlüğü ise ölümsüzlük suyundan içmesinden değil nurdan oluşundandır. Hızır Allah'la görüşebilen nadir ruhlardan birisi olarak kerimdir, konuşandır. Hz. Hızır'ın hem nebilik, hem de velilik gibi manevî değeri vardır. “Hak ile Hak olmuştur” (Durdur 2010: 258).

İnanmalarda Hızır, Allah'ın evrende insan sıfatında yansıması olarak görülür. Hızır, gittiği her yerde mutluluk, sağlık, bolluk verirken zor durumda kalanların yardımına koşarak insanların dileklerini yerine getirir. Kalbi temiz, iyiliksever insanlara daima yardım eden, dertlere derman olan, hastalara şifa veren ve bitkilerin yeşermesine ve yaşamasına vesile olan da yine Hızır'dır.

Alevî inanışlarına göre her dilenci, her garip, her yetim bir kurtarıcı olabilir. Kimin hangi kutsallığı, hangi yeteneğinin olabileceği dışarıdan bilinemez. O hâlde çevremizde yaşayan her insan Hızır olabilir. Hızır bu itibarla soyut bir kavram olmaktan çıkmış, ete kemiğe bürünmüştür. Alevîlerin Hızır anlayışı “ete kemiğe büründüm/Yunus gibi görüldüm” diyen Yunus Emre’nin felsefesinde kendini bulur. Bu anlayışta insan, Allah’ın yansıması, görünür hâlidir. Alevî ritüellerindeki Hızır anlayışı bir tür Hakk’ın tecelli edişi, var oluşudur. Böyle olunca da insanın içinde gizli olan “Hak” içimizden biri olarak görünür olur.

Pek çok Alevî ozanının deyişinde Hz. Ali’ye atfedilen söylem biçimi Hızır için de söylenir. Kimi deyişlerde geçen kurtarıcı, cara yetişen Ali yerine, Hızır’ın adı geçer. Bu durumda Hızır Ali olur, Ali de Hızır. Hızır bu hâliyle sadece göklerden yere inen bir kutsal varlık olmaktan öte doğrudan doğruya insan şekli, insan kimliği ile karşımıza çıkar. Aşık Daimi’nin “insan Hak’ta, Hak insanda” sözü bunun ifadesidir (Aydın Orhan 1999: 129).

Adlarda Yaşayan Hızır

Türkiye’de, Hızır adı pek çok yer adında yaşamaktadır. Bunlar arasında özellikle Antakya ve Tunceli yer adları başta yer alır. Tunceli’de Hızır ocağı, Hızır gölü, Hızır Dağı, Hızır Yolu, Hızır çeşmesi, Hızır köprüsü, Hızır geçidi, Hızır gözesi vb. bunlardır. Bu adlar ilin pek çok ilçesinde, köyünde aynı adla bulunmaktadır. Hatay, Samandağ ilçesi Hıdırbey köyü de adını Hızır’dan alır. Hızır ile Hz. Musa’nın bu köyde buluştuklarına inanılır. 1500 yıllık olduğu tespit edildiği söylenen Hz. Musa ve Hz. Hızır Çınarı’nın da adını bu buluşmadan aldığı rivayet edilir.

Türkiye’nin pek çok ilinde Hıdırlıktepe adı verilen, özellikle Hıdırellez zamanı gidilen seyir yerleri, piknik alanları vardır. Hıdırlıktepelerin bir bölümü köyden kente göç sonucu yerleşim yeri olmuştur. Ankara Altındağ’daki Hıdırlıktepe bunlardanır. Türkiye’nin pek çok ilinde Hızır adına izafe edilen mekânlar bulunmaktadır. Hatay’da oldukça çok sayıda Hızır mekânı vardır. Asi nehrinin Kızıldağ, Musadağı ve Harbiye’den dökülen kolları arasında kubbeli, kapılı ziyaret yerleri Hızır adını taşımaktadır. Bu makamların çoğu Hatay Samandağ’dadır. Hatay ilinde Hızır adına yapılmış 52 türbe vardır (Ocak 1990: 126-133; Maden 2016: 119-162; Türk 2002: 69-88).

Hızır ayı

Yaklaşık olarak 15 Ocak ile 15 Şubat arası döneme Hızır ayı denilir. Bu dönem, halk takviminde zemheri ve gücük ayı içinde cereyan eder. Hızır ayı yörelere göre yaklaşık 30 gün sürer. Bu ay içinde, herhangi günlerde, sonu perşembeye gelecek şekilde oruç tutulur. Bu ay boyunca dedeler köylere dağılır. Hemen her köyde cem ibadeti yürütülür, kurbanlar kesilir, niyaz/lokma pişirilir (KK-6; KK-9).

Hızır günü/günleri

Havanın en zor şartlarının olduğu günlerdir. Bu günler, bir tür dayanışma, paylaşma günüdür. Enerjinin, motivasyonun yokluğa gittiği dönemde kendini yeniden hayata bağlamanın yolları; bir arada, paylaşarak, inanarak var olmanın hâlidir. Bu, karakışın hüküm sürdüğü, hayvanlar için yazdan toplanmış otların bittiği, yiyeceklerin tükenme noktasına geldiği, ısınmak için toplanan tezek veya odunların bitme noktasında olduğu dönemdir. İnanmalara göre Hızır bu en zor dönemde halk arasında dolaşır, zorlukları ortadan kaldırır. Halk oruç tutarak, kurban keserek, lokma/niyaz dağıtarak Hızır’ın gelmesini kolaylaştıracağını ve zorluktan, darlıktan kurtulacağını düşünür.

Hızır orucunun tutulduğu günlere veya tamamlanmasından sonraki güne *Hızır günü* adı verilir. Her köyün Hızır günü, Hızır ayının farklı bir gününe tekabül edebilir. Hızır günlerinde cem tutulması ibadetin esası sayılır. Hızır gününün Cuma akşamı (Perşembe gecesi) olması makbul sayılır. Bir dedenin pek çok köyde, ocağa bağlı talipleri (bağlıları) vardır. Dedenin, aynı anda her Perşembe gecesi (Cuma akşamı) bir yerde olması ve cem ibadeti yürütmesi mümkün olmadığı için her hafta başka bir köyde olması gerekir. Bulunan çözüm oldukça sistemli bir yapının olduğunu göstermektedir. Bunun için belirli bir gün yerine bir aya, hatta daha uzun zamana yayılmış günlerde Hızır orucu tutmak, ardından cem yürütmek daha akılcı olmaktadır.

Özellikle bu günlerde, Hızır'ın fakir insan kılığında evlere konuk olduğuna inanılır. Hızır günlerinde mutlaka su başlarına gidilir, bereket ve sağlık vereceği inancıyla bu sudan içilir. Hızır günü kaynağından getirilen su eve ve hayvanlara serpilir (KK-3).

Hızır Orucu

Hızır; inanişâ göre dar ve zor zamanın kurtarıcısıdır. Darlıkta ve zorlukta olanlar veya onun gönlünü kazanmak, evini bereketlendirmek, ocağını şenlendirmek isteyenler Hızır orucu tutarak ona olan rızalıklarını, bağlılıklarını bildirirler. İnanişâ göre Hızır, adına oruç tutanların imdadına daha çabuk yetişir. Hızır orucunun tutulma sebebi yörelere ve inanişâlara bağlı olarak değişebilmektedir. Kimi Hz. Musa ile Hızır'ın buluşma gününe, kimi Hz. Nuh'un gemisinin batmak üzereyken Hızır tarafından kurtarılmasına, kimi Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın çok ağır bir hastalık üzerine peygamberin sözü üzerine Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın, niyet edip 3 gün oruç tutmasına bağlar. Anlatmaya göre Hz. Ali ve Hz. Fatma, bütün yiyeceklerini, söz verdikleri orucu tuttıkları günün her oruç açma zamanında evlerine gelen ve kendini "yoksul, yetim ve tutsak" olarak gösteren kişiye verirler. Hz. Muhammet daha sonra, gelen kişinin Hızır olduğunu söyler. Aleviler, bu inancın gereği olarak da "üç gün Hızır Orucu" tutarlar (KK-2).

İnanişâlara göre Hızır gelişleri sırasında yardım edip etmemeleri konusunda insanları sınar. Hızır orucu, Hızır düşünülerek veya Hızır adına niyet edilerek tutulur. Bir tür nefsi arındırma, yoksulları anlama, onlarla manevi bağ kurma aracı olan bu oruç, yine yoksulların birbirini anlayarak birbirinde çoğaldıkları, birbirine dayandıkları, rızıklarını paylaştıkları, birbirine razılıklarını sağladıkları oruçlardandır. Bu oruç için sahura kalkılmaz. Gece yarısından önce hiç yemek üzere tutulur ve hava iyice kararınca, göz gözü göremez hale gelinceye kadar devam eder.

Hızır orucu, Hızır ayı denilen Ocak ayının ortalarından Şubat ayının ortalarına kadar 4 haftalık zaman dilimi içinde genellikle 3 gün tutulur. Bu dönemle birlikte Hızır erkânları yapılır. Özellikle Erzincan, Erzurum, Tunceli, Bingöl, Muş, Elazığ, Malatya, Ardahan, Kars, Maraş, Sivas, Kayseri, Tokat, Çorum Alevileri arasında Hızır adıyla bağlantılı olarak tutulan bu oruç (KK-1; KK-3; KK-9) muharrem orucu kadar kutsal kabul edilir. Ana akım Alevi inaniş ve kültürüne bağlı olarak Ege Tahtacı Alevileri arasında da Hızır orucunun kısmen de olsa tutulmaya, Mersin'de yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır (KK-8). Ancak merkezi Narlıdere'de olan Yanyatır Ocağı'ndan 1950 yılında göç etmiş olan Taki Özcan Dede ise Mut yöresinde öteden beri 13, 14, 15 Şubat tarihlerinde oruç tuttıklarını, horoz "cebrail" kestiklerini, lokma (kömbe) pişirip dağıttıklarını söylemektedir (KK-5). Silifke bölgesinde de oruç tutmanın son yıllara dayandığı ifade edilmektedir (KK-8). Muğla Ula ilçesi Çoruş köyü Tahtacı Alevilerinden olan köy Muh-tarı Veysel Keskin de (KK-4) oruç tutmanın son yıllara kadar olmadığını, son 6-7 yıl içinde Ula, Milas, Ortaca, Fethiye ve Marmaris Tahtacı Alevileri arasında da oruç tutup

lokma hazırlayanların olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, kendisinin Yanyatır Ocağı'ndan Durhasan Dede'nin 9. Kuşak torunu olduğunu söyleyen Taki Özcan Dede ise bu ibadeti çocukluk yıllarından bu yana sürdürdüklerini, kendisinin bunu dedesinden, babası ve amcalarından gördüğünü ifade etmektedir (KK-5). Görüldüğü kadarıyla her inanış veya kültür doğduğu ortama ve onu taşıyanların çoğunluğuna göre şekillenmekte, çok olan az olanı etkisi altına almaktadır.

Alevilerdeki inanışlara göre Hızır, oruçluyken evleri dilenci, yoksul kıyafetlerle ziyaret eder. Hızır'ın komşular veya aile içi dargınlıkları hoş karşılamadığı, bu yüzden bereketin kaybolabileceğine inanılır; Hızır'ın köy köy, ev ev dolaştığı düşünülerek bu aya küs girenler barışır (KK-2; KK-3). Esasen Hızır orucu soğukların hat safhaya ulaştığı, insan veya hayvanların yiyeceğinin tükendiği, yakacaklarının kalmadığı, hastalıkların çoğaldığı, hayatı toprağa ve hayvana bağlı olan insanların en zor koşullar altında yaşam mücadelesi verdiği zamana rastlar. Oruç, bu yanı sıra Hızır'ı çağırma, bereketi çoğaltmaya, sağlık bir biçimde bahara erişmeye çağrıdır. Nitekim bu ayda Hızır çağrısı daha çoktur. "Hadi gel! Tez gel" denilerek Hızır'ın gelmesi kolaylaştırılır. Hızır orucu boyunca komşular akşamları birbirine ziyarete gider. Bu ziyaretlerde deyişler söylenir ve yine Hızır'a gelmesi için çağrı yapılır. Bu çağrılarla Hızır'ın gayrete getirildiği ve gelmesinin sağlandığına inanılır. Herhangi bir kişi/varlık görülme se geldiği var sayılır. Hızır böylece hayata bağlanmanın, hayat mücadelesinin, an ve geleceğin umudu olarak yer alır.

Hızır orucunun tamamlanmasından sonra kutsal mekânlarda çıra, kandil veya mum yakılır, niyaz denilen lokma dağıtılır. Hızır'ın garip, yetim, yoksullara yardımı sevdiği, bu yardımı yapanları bereketlendirdiği, sevindirdiğine inanılır. Bu inanca bağlı olarak yoksul insanlara yardım edilir. Allah'ın garip, yetim ve yoksulları sevindirenlerden razı olduğu konusunda pek çok ayet vardır. Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde veya Yunus Emre'nin şiirlerinde buna dair onlarca beyit/dörtlük görülür. "Hızır orucu, Alevilikte hak sayılan üç oruçtan biridir. Şubat ayı içerisinde tutulur; Şubat'ın hangi haftasına geleceği üç gün mü, yedi gün mü tutulacağı yöreye ve ocağa göre değişebilir" (Yıldırım, 2018:283). Hızır orucuna yönelik başka inanmalar da vardır. Hızır orucunun son günü, bekâr gençler, oruç açıldıktan sonra su içmezler. Oldukça tuzlu olarak pişirilmiş kömbeden veya ekmekten yer, o şekilde uyurlar. İnanışa göre, Hızır'ın inayetiyle tuzlu kömbe yiyen gencin rüyasına kız ise delikanlı, delikanlı ise bir kız gelir ve ona su verir. Rüya da su veren kişi onun kısmeti sayılır, eşi olabileceği düşünülür.

Hızır Cemi

Orucun tamamlandığı günün gecesinde, Hızır adına yapılan ceme verilen addır. Alevilerde cem ibadeti, cuma akşamı olarak nitelendirilen kutsal perşembe gecesi kurulur. Bu, bir bakıma kutsal cumadan önce, kendini farklı ifade eden veya kendi inancını diğer inanmalardan ayıran toplum için adeta ön alma hazırlığıdır.

Aleviler, ocak veya şubat ayı içinde Hızır orucu adı altında genel olarak 3 gün oruç tutar. Oruç salı günü başlar, perşembe akşamı biter. Bölgelere bağlı olarak kimi yerlerde oruç tutma günü farklılık gösterir. Tokat'taki Hubyar veya Anşabacı ocaklarında 5 veya 7 gün oruç tutulduğu da olur. Oruç kaç gün tutulursa tutulsun, sonu perşembe akşamına denk gelecek şekilde başlar. Bununla birlikte bir gün oruç tutan da olur. Matem orucundan farklı olarak, bu oruçta iftarda su içilir. Hızır cemi, orucun tamamlandığı günün akşamı kurulur. Yalan, gıybet, haram, hırsızlık suçu olanlar cem ibadetine alınmaz. Bu ibadete alınanlar ise yine toplumun rızası alınarak kabul edilir ve "dara çekilir". Dara

çekilme, bir tür sorgulama, yargılama, halk mahkemesidir. Tanıklar, suçlu olduğu düşünülen kişi veya kişiler ve şikâyet edenler bir arada olurlar. Halkın huzurunda konu gündeme alınır, şikâyetler dinlenir, dara çekilen, sorgusu yapılan kişi halk huzurunda ayakta bekler. Şikâyet edilen kişi mahkeme edilir, savunması alınır. Cem’de hazır bulunan topluluğun inisiyatifine bağlı olarak karar verilir. Bu sırada hâkim konumunda olan kişi ise dededir. Cem ritüelinde Dede; Hak, Muhammet, Ali ve bu geceye has olarak Hızır üzerine muhabbet eder. Dede, orada bulunan halka yalandan, haramdan, gıybetten, talandan, fitne ve fesattan uzak durmalarını telkin eder. Sevgi ve barış içinde yaşamanın önemi üzerinde durur (KK-6; KK-9).

Hızır Ceminde Hızır’ı çağıran semahlar dönülür ve deyişler okunur. Bu deyiş/nefeslerde Hızır adı özellikle geçirilir. Hızır yardıma çağrılır. Çekilen azap, duyulan ızdırıp ve kaygı, beklenen umut vb. durumlar için dileklerde, niyazlarda bulunulur. Bu sürede huşu ile ağlamalar ve beklentinin, dileğin, olması; zor halin ortadan kalkması; kurtuluşun sağlanması, gerçekleşmesi için “hadî gel!”, “de gel!” şeklinde Hızır’ı çağıran yakarışlar olur. Bununla Hızır’ın gelebileceğine inanılır. Cem yapılacağı gün kurban kesilir. İsteyenler lokmalarını önceden hazırlar, cemin yapıldığı yere bu güne has olarak hazırlanan/pişirilen ve “Hızır lokması” adı verilen yiyecekler getirir. Getirilen lokmalara gülbank “dua” verilir. Cemin bitiminde bu lokmalar ortaklaşa yenir. Bu sırada verilen gülbanklarda da Hızır adı özel olarak geçer (KK-2; KK-9).

Hızır Semahı

Hızır adına yapılan cem törenleri içinde gidilen semahlardandır. Hızır’ı davet, onun gelmesine yönelik çağrı niteliğindedir. Ağırılama ve yeldirme bölümleri vardır. Hızır semahı gidilirken “Derviş Alim’in ‘indik tavaf ettik Koçu babayı’ ile başlayan deyişinin söylenmesi gelenektir. Oynanma biçimiyle diğer semahlardan biraz ayrılır. Semahçılar artarda dizilirler. Ezginin vuruşuna göre bir kol ileri uzatılır. Kol göğüs hizasında bükülerek geri getirilip sağ el sol göğüs üzerine konur. Bu arada sol kol sarkıktır. Sağ el inerken bu kez sol el aynı hareketi yapar. Böylece bir çemberde ezgiye uygun biçimde hem dönülür, hem de Bu hareketler yinelenir” (Bozkurt 1995: 75-76).

Hızır Kurbanı

Kurbanın inaniş yanında, sosyal ve kültürel hayat içerisinde çok önemli yeri vardır. Alevilerde, inancın gereği olarak kurban bayramında kesilen kurban ve çeşitli konulara adanmış adak kurbanından ayrı olarak özel adlar taşıyan kurbanları vardır: Hızır kurbanı, Abdal Musa kurbanı, Nevruz kurbanı, Muharrem kurbanı (12 İmamı Anma kurbanı) vb. Bu kurbanların her birinin zamanı, tarihi, her birinin dayandığı ritüel inaniş, sosyal norm ve kültürel değerler vardır. Bununla birlikte yöresel olan kimi kurbanlar da yine ya pirin/erenin adıyla ya da Alevilikteki törensel uygulamalara dayanır: Musahiplik kurbanı, birlik kurbanı, Düzgün Baba kurbanı, Munzur Baba kurbanı vb. adlarla kurbanı imkânı olanlar keser, imkânı olmayanlar ise lokma pişirir.

Hızır bayramında, orucun tamamlandığı akşam Hızır adına adanarak kesilen kurbanı Hızır kurbanı adı verilir. Alevilerde kurban kesmek sözü yerine, kurban tığlamak sözü kullanılır. Kesme eylemi pek hoş görülmez. Hızır kurbanı da, diğer kurbanlarda olduğu gibi, önceden Hızır adına adanır. Adanan kurbanı özel bir ihtimam gösterilir. Özel sevgi ile yaklaşılır, özel ilgi gösterilir. Kurbanın erkek olmasına dikkat edilir; koyundan koç, keçiden teke, sığırdan boğa/tosun tercih edilir. Gelen komşular ve akrabalara ilk önce ciğer pişirilir ve lokma edilir. Kurbanın kanı ve kemikleri de toprağa gömülür, günah denilerek kediye, köpeğe atılmaz. Kurbanın alnı ve bedeni kurban edileceği vakit kırmızı

çizgilerle boyanır. Kurban tığlanacağı vakit aile yakınları ve yakın komşular hazır bulunur. Kurbanın gözleri bağlanır. Dede yoksa bilen biri kurbanı gülbangını/duasını verir. Bu duada Hızır adı mutlaka geçer. Kurbanın tığlanacağı yere bir çukur açılır ve tığlanan kurbanın kanı toprağa akıtılır. Cezalı (düşkün) olanın kurbanı yenilmez, kurbanının duası verilmez. Bazı yörelerde kurban eti çiğ dağıtılsa da, mümkün oldukça kurbanın kesildiği evde pişirilmesi ve ortaklaşa yenilmesi daha makbul sayılır. Kurban, orucun tamamlandığı Perşembe günü, akşama doğru kesilir ve o akşam yenir. Bununla birlikte Cuma günü sabah kesildiği de olur. Bu tutum yörelere, zamana göre değişiklik gösterebilir. Yemekten sonra duası verilir: “yiyene delil ola, belalara bekçi ola”, “Hızır yoldaş ola, koruya, bekleye” vb. denilir (KK-2; KK-3, KK-9).

Aleviler arasında, Hızır günlerinde kesilen kurban yanında rüyasında Hızır’ı görenin de kurban kesmesi gerektiği inancı vardır. Bu da kişinin ekonomik durumuna bağlıdır. Ekonomik durumu yeterli olmayanlar kurban kesmek yerine kansız kurban sayabileceğimiz kömbe pişirir, lokma olarak dağıtır (KK-2; KK-6; KK-9).

Hızır Lokması

Alevilerdeki inanmalara göre, Hızır’ın adı anılmak şartıyla, ikram edilen her yiyecek (ekmek, meyve [özellikle elma], kuruyemiş vb.) ve içecek (su, ayran, süt vb) lokma sayılır. Bu, yılın her günü veya ayında, belli bir zamana bağlı olmayan, Hızır’ı anarak rahatlamaya, şifa bulmaya veya şifa vermeye yönelik uygulamadır. İnanışa göre Hızır, adı anıldığı için o an oradaki yiyeceğe şifa verir. Hızır lokması; oruç tutulduktan sonra, Hızır günü özel olarak yapılan ve ritüelistik bir uygulaması olan lokmadır. Genel anlamda Hızır lokması (kömbesi); 1, 3, 5 veya 7 gün tutulan Hızır orucunun tamamlanması sonrası pişirilen, Hızır cemine katılanlar veya ev halkı huzurunda dualanarak yenilen yiyeceğe verilen addır. Bu, bir tür kansız kurbandır. Lokma (kömbe); süt, yumurta, erimiş tereyağı, tozşeker, tuz, yoğurt ve suyun karışımıyla elde edilen hamurun, bir tepsi içinde yayılarak közde veya fırında pişirilmesiyle hazırlanır. Öte yandan, kurban kesenler de lokma pişirmek zorundadırlar. Hızır orucu tutamayanlar da Hızır lokması (kömbesi) pişirebilir. Hızır lokması, toplum içinde, bir arada olmanın, aynı yiyeceği paylaşmanın, dayanışmanın sembolleşmiş şeklidir. Hızır’ı çağırma, onun gönlünü yapmaya, halkın gönlünü almaya, tarımsal bereketi sağlamaya, hayvanları korumaya; birlik, dirlik ve sağlık içinde yaşamaya yönelik bu ibadet şeklinin elbette tarihsel olarak başka kültürlerde de benzerleri vardır.

Hızır orucuna salıdan başlanır. Lokma, eğer cem töreni oluyorsa Perşembe gecesine (Cuma akşamına) yenecek şekilde son gün büyük bir tepsi içinde pişirilir. Cem tutulan yere götürülür, cem ibadetinden sonra dede tarafından Hızır adı anılarak dualanır. Şayet dede yok ise, cem tutulmuyorsa evin büyüğü lokmayı dualar. Lokma, getirenler tarafından “ya Hızır” denilerek elle kırılır (dilimlenir), bazı yörelerde günah sayıldığı için bıçakla kesilmez. Her dilim Hızır adı anılarak halk ile paylaşılır. Dilimlenen/kırılan lokmadan alan kişi “ya Hızır” diyerek huşu ile lokmaya niyaz eder, öper başına götürür ve onu yer. Hemen herkes lokma pişirdiği için diğerinin lokmasından şifa niyetine tadar. Kalanı eve getirilir, komşulara dağıtılır veya ev halkınca yenir (KK-1; KK-2; KK-3; KK-9).

Hızır Kavutu

Kavut, kavrulmuş buğday tanelerinin (kavurganın) el değirmeninde öğütülmesiyle elde edilen una denir. Kavut da kömbe gibi bir tür lokmadır. Hızır orucu sonrası, Hızır adı anılarak hazırlanır. Kavut sözünün kökü “kav”dır ve kavurmakla ilgisizdir. Nitekim kavutta da kavurmak eylemi görülür. Oruç sonrası hazırlanır. Bir tepsi içine veya beze

konan kavut, gece Hızır'ın gelebileceği, elini basacağı inancıyla un şeklinde bırakılır. Cuma sabahı pişirilir, içine tereyağı dökülür, komşularla birlikte dualanır, yenir (KK-2; KK-6; KK-9). Armut kakının el değirmeninde un şeklinde öğütülmesi ve kavrulmuş buğday unu ile karıştırılması ile hazırlanan kavutun çok lezzetli olduğu ifade edilir (KK-7).

Hızır Gülbankı

Gülbank Farsça bir kelimedir ve dua anlamına gelmektedir. Genel olarak cemlerde, özel olarak da Hızır cemlerinde dede tarafından söylenen dualardır. Hızır orucu veya Hızır kurbanında söylenen gülbanklarda diğer zamanlardakinden farklı olarak Hızır adı öne geçer. Gülbanklar, diğer dualardan farklı olarak nispeten uzun şiirsel metinlerdir ve çoğu kalıp haldedir. Ortama, duruma, tutulan oruca göre şekillendirilirler. Bu metinler şiirsel ve ezgiseldir. Gülbangı oluşturan cümlelerdeki anlamlı söz öbeklerinin sonunda halk tarafından mutlaka “Allah Allah” denir. Aleviler “amin” yerine “Allah Allah” demeyi tercih ederler. Bu husus kesin ve vaz geçilmez bir ilke olarak görülür. “Allah Allah” nidası coşku verir, kişi aşkın bir hâl alır (KK-2).

Dua ve Beddualar

Hızır gününde kurbanlar kesilir, lokma yapılır, dualanır. Dede, bu ritüellerin gerçekleşmesi sırasında gülbank verir, dua eder. Bu gülbankların yanında halkın hayat içerisinde yapmış olduğu dualar vardır. Bu dualarda Hızır'a çağrı/davet vardır. Ondandır yardım istenir. Zorluğun, darlığın ortadan kalkması için gelmesi dilenir. Bu dualarda Hızır'a yüklenen fonksiyon Tanrı ile eş değerdedir: *Hızır yoldaş ola!* Hızır yolların, geçitlerin, dağ ve denizlerin, yerin göğün kılavuzudur; rızık veren de, azaltan da odur. Şifayı veren de, derdi, gamı alan da odur (KK-2; KK-9). Bu dualarda Hızır'ın yüzü, atı, giyimi vb. özellikleri de verilir. Hızır adına yapılan dualar çoktur. Bununla birlikte Hızır adıyla yapılan beddualar da vardır. Zulüm gören, hakkı yenen kişi Hızır'a sığınır ve Hızır'dan kendisine kötülük yapmanı cezalandırmasını ister.

Bir durumun gerçekleşmesine yönelik olarak “Hızır aşkına” dua edilirse bunun gerçekleşeceğine inanılır. Yine “Hızır aşkına”, onu hissederek, onun adını anarak verilen nesnelere, lokmaların, yapılan hayır ve duaların kabul edileceğine inanılır (KK-2; KK-9).

Sonuç

Aleviler arasında Hızır kültü, Tanrı'nın somut olarak insanlar tarafından görülme ve gösterilme şeklidir. Hızır da Tanrı gibi yapıp etmeleriyle “gâh gökyüzüne çıkar âlemi seyreder; gâh yeryüzüne iner, her varlıkta kendini gösterir”. Bu inanma biçimi Hızır ritüelinin doğuşunun temelidir. Bu anlayış, düşünüş ve inanış içerisinde yaşanan her gün Hızır'ındır ve her zaman Hızır'a aittir. Hızır zamansızdır, mekânsızdır. Her zaman ve mekân ona aittir. Her yerde, her zamanda, her kişide kendini var eder. Dileklerinin, muratlarının gerçekleşmesini bekleyenler ve Hızır inancına imanla bağlı olanlar için Hızır, insan, ağaç, kuş, kaya, göl, ırmak, dağ vb. şeklinde her yerde ve her zamanda vardır, aralarında sürekli yaşamaktadır veya herhangi bir varlık olarak hayat vermektedir. Her şekil ve hâlde insanların arasındadır. Hızır'ın rızasını almak isteyenler başka insanlara, başka hayvanlara, çevreye, doğaya, ağaca, kuşa, bir köpeğe zarar veremezler. Öldürmek, koparmak, yakmak, kesmek, yok etmek istedikleri bu varlıkların her birinde Hızır olabilir, Hızır bunu görebilir anlayışı ve inancıyla hareket ederler. İnanışın bütün cepheleriyle düşündüğümüzde Hızır bütün iyi insanların, erenlerin, meleklerin gücünü kendinde toplayan olağanüstü bir varlıktır.

Anlatmaların büyük bölümünde mazlumun yanında zalimin karşısında yer alır. Bu hâliyle Hızır halkın dilidir, gönlüdür. Zorluktan ve darlıktan kurtuluşun, dolayısıyla umut ve eylemin adıdır. Umut dilenendir, istenen ve beklenendir. Eylem ise çağırma, olumsuz haykırma, birlik

olma, bir arada yaşama çoğalma ve nihayet beklenenin gerçekleşmesi için hareket etme hâlidir. Oruç, cem, kurban, lokma, niyaz vb. ritüellerle aslında halkın birlik hâli sağlanmış ve umut edilen halkla birlikte gerçekleştirilmiş olur. Soyut Hızır, yapılan ritüel tören ve uygulamalarla somutlaştırılır. Bireylerin tek tek sesi, çok sese, çoğunluğun sesine döner. Zaten istenen, beklenen de budur. “Yol bir, sürekin binbir”.

Hızır bayramı olarak nitelendirebileceğimiz bu inanç ve kutlamaların mitolojik, dinsel, etnik, bölgesel vb. pek çok yönü bulunabilir. Şüphesiz bu bayramları değerlendirirken her birini kendi inanç ve iklim coğrafyası bütünlüğünde, fakat binlerce yıllık insanlık tarihi içindeki serüvenini de görerek ele almak gerekir. Öte yandan, coğrafi ve iklimsel şartların inanca etki ettiğini de çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Geçimi hayvan besleyiciliği veya toprağa bağlılık olan insanların inanç dünyası da yaşama şekline bağlı olarak şekillenmektedir. Doğa ile iç içe yaşayan ve doğayı Mutlak Varlık’ın bir parçası gören insanların Hızır algısı da bu çerçevede şekillenmektedir. “Kul çağırmaınca Hızır yetişmez” atasözündeki sırda da ifade edildiği üzere Hızır’ın varlığı insanların çağırmasına, eylemine; darlık, yokluk, güçlük içindeki insanların kurtuluşu da Hızır’a bağlıdır.

KAYNAK KİŞİLER

- KK-1:Akkaya, Hasan. 1936. Yazihan/Malatya, ilkokul, Karacaköy-Yazihan/Malatya, [Hacım Sultan Ocağı].
KK-2:Eyidoğan, Mustafa. 1942, Tokat, ilkokul, Kuyucak-Milas/Muğla, [Kızıldeli Ocağı dedesi].
KK-3:Gündoğdu, Hüseyin. 1965, Kiğı/Bingöl, lise, Aydın, [Kureşan Ocağı].
KK-4:Keskın, Veysel. 1967, Ula/Muğla, lise, Çörtüş-Ula/Muğla, [Yanyatr Ocağı].
KK-5:Özcan, Taki. 1958, Mut, ilkokul, Mut/Mersin, [Yanyatr Ocağı dedesi].
KK-6:Sönmez, Medet. 1964, Mecitözü/Çorum, lise terk, Birlik Mah./Ankara. [İmam Rıza Ocağı, zakir].
KK-7:Turan, İbrahim. 1965, Pülümür/Tunceli, üniversite, Bodrum/Muğla, [Kureşan Ocağı].
KK-8:Üçyıldız, C. Necati. 1950, Silifke, üniversite, Silifke/Mersin [Yanyatr Ocağı].
KK-9:Yıldırım, Murat. 1950, İmranlı, lise, Datça, [Babamansur Ocağı].

KAYNAKÇA

- Aydın Orhan, Yedigâr. *Âşık Dâimi/Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Can Yayınları, 1999.
Çetin, İsmet. “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır’a Geçiş”. *Millî Folklor* 54 (Yaz 2002): 30-34.
Durdur, Aydın. “Hatay Nusayrilerinde Eren İnanıcı ve İnanç Merkezleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010): 255-266.
Erginer, Gürbüz. *Uşak Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
Ergun, Pervin. *Halk Anlatılarında Hızır*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bitirme Tezi, 1993.
Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi Yayınları, 1976.
Kaya, Hasan-Necat Çetin. “Pir Sultan Abdal’ın Bir Mecmuada Yer Alan Şiirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 47 (2016): 104-112.
Kenanoğlu, Ali ve İsmail Onarlı. *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*. İstanbul: Hubyar Kültür Derneği Yayınları, 2003.
Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar/ Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-Ilyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.
Oğuz, M. Öcal. “Çok Uluslu Hidirellez: Sınırlar ve Sorunlar”, *Millî Folklor* 125 (2020): 35-45.
Oytan, M. Tevfik. *Bektaşiliğin İçyüzü/ Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir*. İstanbul: Demos Yayınları, 1979.
Sarıyar, Mehmet. *Hubyar Sultan Ocağı Uygulamaları ile Alevi Yolu Erkanı*. İstanbul: Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2018.
Türkdoğan, Doğan. *Ozan Doğanca*. Adana: Koza Matbaacılık, (yyy).
Türk, Hüseyin. *Nusayriliğin (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnanıcı*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2002.
Üçüncü, Kemal. *Ahmed Edib Harâbi Baba Divânı*, II.C. Ankara, Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2012.
Yıldırım, Ali. *Alevilerin El Kitabı*. İstanbul: Siyah-Beyaz Yayınları, 2018.
<https://ich.unesco.org/en/RL/khidr-elias-feast-and-its-vows-01159#identification> (Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020)
<https://ich.unesco.org/en/RL/spring-celebration-hdrellez-01284#identification> (Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020)